

Hva betyr trenavnet barlind?

Kjell Furuset

Furuset, K. 2019. Hva betyr trenavnet barlind? *Blyttia* 77: 116-120.
What does the tree name «barlind» mean?

Yew *Taxus baccata* is a toxic conifer which has been associated with magic and death. In Norway and southern parts of Sweden it is called «barlind» or «barrlind», which literally means «linden with needles». The name sounds strange, but came into use in the 14th–16th century when it substituted the ancient name *yr*. At that time, linden was a highly regarded tree, and initially, «barlind» probably was a flattering noa name to show yew respect.

Kjell Furuset, Dronning Mauds Minne Høgskole, Thrond Nergaards veg 7, NO-7044 Trondheim
kfu@dmmh.no

Europeisk barlind *Taxus baccata* (figur 1) er et eviggrønt bartre med spredt utbredelse i Europa og tilgrensende områder i Nord-Afrika og Asia. Hos oss er treet mest vanlig på Vestlandet, men vokser også på Sørlandet og Østlandet nord til Mjøsa. På mange måter minner det om gran, men nålene er mjukere og mørkere grønne. Dessuten har det ikke kongler. I stedet er frøa omgitt av ei rød frøkappe (arillus) og likner små bær (figur 2). Hele treet unn-tatt frøkappa er giftig for mennesker og dyr. Særlig skal hester være ømfintlige. Drøvtyggere ser ut til å tåle baret bedre, og om vinteren kan trærne bli beita av rådyr og hjort. I mindre mengder har baret også vært brukt som husdyrfôr.

Her til lands vokser treet helt i kanten av sitt utbredelsesområde og blir sjelden særlig stort, ofte ikke større enn en stor busk. Enkelte trær kan imidlertid bli betydelig større, og på Varaldsøy i Hardanger står ei freda barlind som er 11 meter høy og over 5 meter i stammeomkrets (Lindmo et al. 1992). Dette blir likevel for småtteri å regne i forhold til barlind lenger sør og vest i Europa. Der kan de største trærne bli 15–20 meter høge og med tilsvarende brei krone. Slike gamle kjemper er alltid hule. Derfor lar det seg ikke gjøre å bestemme alderen sikkert med ¹⁴C-datering eller ved å telle årringer, men noen er anslått å være et par tusen år (Hageneder 2013).

Brukstre og kulttre

Veden er hard og sterk og har vært brukt til skeier, kammer, nåler, skytler og andre bruksgjenstander (Høeg 1974, Unimus u.d.). Fra Sunnmøre har Strøm (1762–66) fortalt at de la lister av barlind

under båtkjøler for å beskytte mot slitasje. Sammen med Osebergskipet ble det funnet ei lagget bøtte av barlind med utsmykninger som avslører at den er av keltisk opprinnelse, og på Dyster i Ås ble det

Figur 1. Lind og barlind side ved side i blandingsskog. Rødsåsen naturreservat, Moss.

Linden and yew side by side in mixed forest. Rødsåsen nature reserve, Moss.

Figur 2. Frø med moden (rød) og umoden (grønn) frøkappe. Selve frøet er giftig, men frøkappa er spiselig og velsmakende.

Seeds with ripe (red) and unripe (green) aril. The seed itself is toxic, but the aril is edible and palatable.

på 1870-tallet funnet et vakkert utskåret skrin fra folkevandringstid. Skrinet har skyvelokk og ser ut som et gammeldags treppennal.

Mest ettertraktet har treet likevel vært til buer. «Ismannen» Ötzi, som i 1991 ble funnet i Ötztaleralpene i Tirol etter å ha ligget innefrosset i en isbre i over 5000 år, bar for eksempel på en nesten to meter lang bue av barlind. Ennå i middelalderen sto barlindbuer høgt i kurs, og kriger og konflikter har gjennom tidene gått hardt ut over barlindbestandene i Europa (Hageneder 2013). I hvilken grad barlind har vært brukt til buer her til lands, er uklart. I et gravfunn fra folkevandringstid fra Grong i Nord-Trøndelag (godt nord for den nåtidige nordgrensa for arten i Romsdal) ble det funnet bruddstykker av en barlindbue (Unimus u.d.), men ingen av de elleve buene som ble funnet ved utgravingene i Gamlebyen i Oslo var av barlind. På Sotra utenfor Bergen skal armbrøster med barlindbuer ha vært brukt i vågehvalfangst fram til forrige århundreskifte (Brunchorst 1899).

Det var godt kjent allerede i oldtida at barlind er giftig. I sin beretning om gallerkrigen forteller Julius Cæsar at kelterkongen Cativolcus drakk barlindextrakt heller enn å overgi seg til romerne, og ifølge Dioskorides (1. århundre e.Kr.) skulle det være farlig bare å sove eller oppholde seg under treet. I virkeligheten er barlind langt mindre giftig enn tradisjonen vil ha det til, og dødelige forgiftninger hos mennesker er nesten ikke kjent. Likevel har treet vært forbundet med død, og i England, Skottland, Wales, Irland og vestlige Frankrike har det fra de eldste tider (skikken er omtalt allerede

på 1100-tallet; Lowe 1897:96) vært skikk å plante barlind ved kirker og på kirkegårder. Her har trærne fått stå i fred, og i dag er disse kirkegårdstrærne blant de eldste og mest imponerende barlindene vi kjenner (figur 3).

Barlind skulle også beskytte mot trolldom og hekseri, og i Spania mente de at barlind vernet mot lynnedslag (Magerøy 1956). Norske og svenske forestillinger rundt treet er lite kjent, men på østkysten av Sverige skal barlind ha vært brukt til kavler (flytholter) på fiskegarn «emedan den notredskap anses blifva lycklig, som bindes öfver denna trädsort» (Läffler 1911:663). Fra Sigdal (Buskerud) fikk Høeg (1974) opplyst at «fekk folk uforvarande sjå ein barlendkvist, so tydde det at det var feige folk [folk som snart skulle dø] i huset». Liknende forestillinger er også kjent fra England (Lowe 1897:106).

Et underlig navn

Det norrøne navnet på treet var *ýr* (i sammensetninger: *ýr-* eller *-i-*), som også var et poetisk ord for bue og navn på en av bokstavene i runealfabetet. Dette navnet var i bruk i hvert fall til 1200-tallet (Heizmann 1993:157) og inngår i stedsnavn som Idalen (Froland), Yddal (Fusa) og Hydal (Hyllestad). På dansk heter treet *taks* (fra tysk, etter latin *taxus*), men stedsnavn som Isted og Ikast forteller at de også der har hatt samme navn som på norsk. På svensk heter det *id* eller *idegran*. Irsk *iúr*, engelsk *yew*, fransk *if* og tysk *Eibe* er andre varianter av samme navn. Betydningen er ukjent.

Barlind (på svensk: *barrlind*) er et nyere navn som bare er kjent fra Norge og sørlige deler av Sve-

Figur 3. Gammel barlind på kirkegården i Llangernyw, Wales. Det indre av stammen er borte, og det som står igjen av det ytre skallet, er oppdelt og ser ut som flere enkelttrær. Det er usikkert hvor gammelt treet er. Kirka er fra middelalderen, men treet er sannsynligvis eldre enn kirka og kan ha stått ved et førkristent kultsted samme plass. Foto: Emgaol, Wikimedia Commons.

3

The ancient Llangernyw Yew, Wales. The tree's once massive trunk is fragmented and its core part has been lost, leaving several outer parts which look like separate

stems. Estimates of the tree's age vary. The church is medieval, but the tree probably predates the church and may have adorned a pre-Christian cult site at the same location.

rige (særlig Bohuslän og Västergötland). Først gang det forekom på trykk, var i 1656 (Bermtsen 1656, I:272), men gårdsnavnet Barlindbrekke (Ørskog) er nevnt allerede i 1616 (Rygh 1898–1936), og i tollfortegnelse fra Langesund tolldistrikt (Telemark) er eksport av trevirke av «berlin» eller «barlin» regnskapsført fra 1539 (Bugge 1925, II:359). Det tyder på at navneskiftet har skjedd i løpet av seinmiddelalderen (13–1500-tallet). Varianter av navnet har vært *barlønn*, *barlonn*, *ballønn* (Hæg 1974).

Egentlig er navnet underlig, men fordi vi er så vant til det, tenker vi som regel ikke over hvor spesielt det egentlig er. Sannsynligvis betyr det ikke annet enn «lind med bar», enda så meningsløst det høres. Hadde et slikt navn blitt lansert i dag, ville det neppe blitt tatt alvorlig. Det skal godt gjøres å finne to treslag som er mer ulike enn lind og barlind. Lind *Tilia cordata* er lys og lett med tynne, hjerteformede blad, barlind er mørk og tung med eviggrønne nåler (figur 1). Likevel har de altså blitt forbundet med hverandre.

Tidligere tolkninger

Bast fra barken av lind har fra gammelt av vært brukt til å lage snorer og tau. Ötzi hadde for eksempel ei snor av lindebast i koggeret sitt, og det meste av tauverk i Osebergskipet var fra lind. Derfor er det mange som har ment at barlind kan ha vært brukt på samme måte og fått navn etter det. «Basten er seig og har vært brukt til tau på samme måten som

basten av lind, derav navnet barlind» forklarer Store norske leksikon (Sunding 2005–2007). Dette er ei forklaring som botanikeren Elias Fries (1880) i sin tid lanserte, og som siden har gått igjen i litteraturen. Problemet er bare at påstanden ikke lar seg bekrefte. Ingen gamle skrifter forteller om barlindtau (Hanssen & Lundestad 1932), og da Norsk etnologisk gransking (NEG) i 1953–54 gjennomførte ei landsomfattende tradisjonsinnsamling om bastetau, var det ingen av de 150 informantene som kjente til at barlind har vært brukt på denne måten, enda barlind var ført opp som ett av flere aktuelle bastetrær i spørreskjemaet. Det forstår jeg godt etter sjøl å ha prøvd dette i praksis. Barlind er ikke noe godt utgangspunkt for bastetau, og sannsynligvis er tau av barlindbast bare en akademisk myte.

Botanikeren Knut Fægri (1993) var mer åpen for andre forklaringer og foreslo at navnet kunne ha sammenheng med linn = mjuk, smidig, på grunn av det mjuke baret. Det ville vært ei god beskrivelse av treet, men varianter som *barlønn*, *ballønn* taler mot. Navnet betyr nok ikke annet enn «lind (eller lønn) med bar», enda så naivt det høres. Det han åpenbart ikke var klar over, var at språkforskeren Sigurd Fries (for øvrig oldebarn av botanikeren Elias Fries) hadde foreslått at barlind kunne være *noanavn* (Fries 1992). Det åpner for helt andre måter å forstå navnet på.

Noanavn

Noanavn er oppdikta navn som har blitt brukt i stedet for det egentlige navn fordi dette på grunn av overtro eller religion har blitt oppfatta som uheldig eller farlig. Ordet er lånt fra polynesiske og betyr alminnelig, i motsetning til tabu. Godt kjent er navn som *Gammel-Erik* eller *hinmannen* om djevelen. Ved å bruke slike omskrivninger, unngikk de å bruke det egentlige navnet, som kunne påkalle uønska oppmerksomhet fra navnebæreren. Samme tankegang ligger bak når ulv ble kalt *gråbein* og bjørn *brakar* eller *godfar*. Dette var farlige dyr som det var best å ikke nevne med deres egentlige navn. For sikkerhets skyld var mange noanavn smigrende, som *brakar* og *godfar*. Tilsvarende kunne ulv bli kalt *gullfot* på svensk.

Mest vanlig var noanavn på sjøen. Dette har Strøm (1762–66, I:536) fortalt om fra Sunnmøre. «Tilfom har det blant vore Fiskere været meget brugeligt, at de paa Søen, eller medens de fiskede, aldrig nævnede nogen Ting med sit rette Navn, men tillagde baade Mennesker og Creature visse opdigtede Navne, som nu ere komne af Brug, eller i det mindste ikke bruges uden skæmtviis. Saaledes kaldes en Præst Sidkotte, en Ørn Væsa, en Hest Fiirfotting, en Koe Sidhale, en Geed Hornskaare, et Sviin Roskate, og saa videre».

Noen noanavn er så oppkonstruerte og spesielle at vi umiddelbart forstår at de må være noanavn. Strøms *firfoting* om hest og *sidhale* om ku høres nesten ut som moronavn. Andre er så gamle og innarbeidde at de oppfattes som vanlige navn. Slik er det for eksempel med *sau*, som på norsk, men ikke på svensk og dansk, har erstatta det opprinnelige navnet får. Navnet finnes også i vestsvenske dialekter som *sö* og betyr egentlig «køkt (kjøtt)». At dette er noanavn, blir bekrefta av et noarim fra 1700-tallet: «Kallar du mig söa, så skall jag dig kläda och föda, kallar du mig får, skall du ej få ett ullhår» (Solheim 1940:65).

Sjøen om det ikke er like vanlig som for dyr, har også enkelte planter fått noanavn. Godt kjent er *søte* eller *søterot* om *Gentiana purpurea*, som egentlig har rot som smaker beiskt. Av den grunn ble den ansett å være helbredende, og søte eller søterot har i utgangspunktet vært et smigrende noanavn for ikke å fornærme planten slik at de helbredende kreftene gikk tapt. I dag har det for lengst blitt normalnavn, mens det opprinnelige navnet er glemt. Et noarim fra Valdres lar oss imidlertid forstå hva det kan ha vært: «Vil du kalle me søte, skal eg skaden bøte, men vil du kalle me beiskerot, so gjer eg inga bot» (Høeg 1974).

En annen plante med skjulte krefter var einer *Juniperus communis*. Navnet einer med varianter er utbredt over hele Norden, men på Færøyene har det nedarvete *eini*, *einiber* i stor grad blitt erstatta med *baraldur*. Det har vært litt usikkerhet rundt hva baraldur egentlig betyr (Rasmussen 1950, Fries 1994), men Fries (1994) tolket det som et noanavn.

Også barlind har vært forbundet med farlige krefter, og både det underlige navnet, og at det så lett kunne fortrenge det nedarvete *ýr*, tyder på at Fries (1992) hadde rett når han mente navnet kunne være noanavn. Likevel holdt han fast på den konvensjonelle forklaringa at navnet måtte ha sammenheng med basten. «Att idegranen liksom linden har en seg bast har säkert spelat en stor roll [for navnet]» (Fries 1992:95). Sjøen tror jeg heller det er smigrende.

Smigrende noanavn

Til tross for at lind ikke er blant de vanligste treslag her til lands, er det ingen andre trær vi møter oftere i folkevisene. Det har sammenheng med at folkeviseene er inspirert av tyske og danske ridderballader der lind var et romantisk symbol og det vakreste treet de visste.

Eg veit meg ein ædeli skoge
sunna og vestafyr fjord,
der vekse så mange ædeli tre,
dei venast på jordi som gror.

Der vekse så mange dei ædeli tre,
bjørki og så lindi;
der spilar så mange dei ædeli dyr,
hjorten og så hindi.

I balladen om Alibrand og Lindelin har hovedpersonen til og med navn etter treet.

Alibrand og Lindelin site fyr bord
– var ho så ven som ei lind.
Dei tala så mangt eit skjemtastord
– eg minnest den jomfruva Lindelin.

Mange av dem som hørte og sang disse balladene, hadde kanskje aldri sett et lindetre sjøl. Dermed ble lind et slags eventyrtre som overgikk virkeligheten.

På villande heiæ der stende ei lind,
ho lyser væl 15 milir omkring.
Uppunde den lind der stende ein stol,
der site mi jomfru ho glimar som ei sol.

Et slikt tre måtte det sjølsagt være en ære for

andre trær å bli sammenlikna med. Dermed var lind et nærliggende valg når *yr* skulle ha noanavn. Forleddet *bar-* gjør det klart at det ikke er virkelig lind, men en smigrende betegnelse for et bartre. Denne tolkningen er også i tråd med det vi tidligere har sagt om alderen til navnet. Vi regner med at mange av folkevisene fikk sin muntlige form på 13–1400-tallet, omtrent samtidig som navnet kan ha kommet i bruk.

Yggdrasil

I norrøn mytologi var Yggdrasil et stort og vidt tre som bredte greinene sine ut over verden. I Edda blir treet omtalt som en ask, men dette passer dårlig med hvordan det er beskrevet ellers. Snorre forteller at treet var eviggrønt og at fire hjorter å *barr* av greinene. Dessuten bar det *aldin* (spiselig frukt) som kvinner brukte som medisin (Fjølsvinnsmål). Dette mente språkhistorikeren Frits Löffler (1911) passet bedre for barlind, og foreslo at eddadiktas *askr* kan ha vært et misforstått **barraskr* = barlind (* betyr at ordet er konstruert og ikke kjent fra skriftlige kilder).

I ettertid har Löfflers hypotese vært mye omdiskutert. Mytiske trær behøver jo ikke være som andre trær, og i folkevisene hører vi om eviggrønne linder også. Likevel er tolkningen interessant, ikke minst fordi ask i norrøn tid var like høgt verdsatt som lind ble seinere. «Asken er det største og beste av alle trær» står det i Edda. Dermed ville **barraskr* passet godt som en tidlig parallell til barlind. Noe slikt navn er imidlertid ikke overlevet. Det nærmeste må være «Bara-asken» som presten Hans Strelow (1633) har fortalt om fra middelalderens Gotland. I likhet med Yggdrasil, var også dette en eviggrønn ask, og Strelow forklarte navnet med at treet skulle ha stått på Baraberget ved Bara kirke (ca. 20 km øst for Visby). Her var det et gammelt offersted der bønder som fikk sauer på avveier, ofra ull eller penger til kirka i håp om å få dyra tilbake. I 1452 ble treet flytta til slottet Visborg i Visby, men tålte ikke flyttinga og døde kort tid etterpå.

Löffler (1911:689 ff.) trodde ikke helt på Strelows historie og tenkte seg at treet heller kan ha vært barlind, og at navnet var ei folkeetymologisk omdanning av **barask*. Så har det misforståtte navnet i ettertid blitt forbundet med en ask fra Bara. Da Strelow fortalte historien, hadde det tross alt gått nesten to hundre år siden treet døde. Dette passer også med at treet ikke var større enn at det kunnes flyttes. På Gotland vokser ennå barlind mange steder, og er valgt som Gotlands «landskapstre».

Kilder

- Berntsen, A. 1656. Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed. København.
- Brunchorst, J. 1899. Hvalfangst med bue og pil. *Naturen* 23 (1899): 138-154. Bergens Museum, Bergen.
- Bugge, A. 1925. Den norske trælasthandels historie. J. A. Kroghs bokhandel, Skien.
- Fries, E. 1880. Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen. Svenska akademien, Stockholm.
- Fries, S. 1992. Finns det noaord för växter? Artikkel i Edlund, L.-E. (red.) 1992. Tabu, verklighet, språk. Carlssons, Stockholm.
- Fries, S. 1994. Växtnamn då och nu. Acta Universitatis Umensis, Umeå.
- Fægri, K. 1993. Barlindfamilien. Kapittel i Ryvarden, L. (red.) 1993. Norges planter. Cappelen, Oslo.
- Hageneder, F. 2013. Yew. Reaktion Books, London.
- Hanssen, O. & Lundestad, J. 1932. Lindebast og bastetog. *Nyt magasin for Naturvidenskabene* 71:373-406. A.W. Brøgger, Oslo.
- Heizmann, W. 1993. Wörterbuch der Pflanzennamen im Altwestnordischen. Walter de Gruyter, Berlin, New York.
- Høeg, O.A. 1974. Planter og tradisjon. Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø.
- Lindmo, S., Salvessen, P.H. & Skogen, A. 1992. Verneverdige forekomster av barlind og kristtorn i Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal. Rapport 50, Botanisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Lowe, J. 1897. The yew-trees of Great Britain and Ireland. Macmillan & Co, London.
- Löffler, L.F. 1911. Det evigt grönskande trädet vid Uppsala hednatempel. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 1911: 617-696. Lundell, Stockholm.
- Magerøy, H. 1956. Barlind. Artikkel i Hødnebo, F. (red.) 1956. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Gyldendal, Oslo.
- Norsk etnologisk granskning. 1953-54. Innsendte svar på emne nr. 42: Reip og tau. NEG, Oslo.
- Rasmussen, R. 1950. Føroyisk plantunøvn. Torshavn.
- Rygh, O. 1898-1936. Norske Gaardnavne. Fabritius, Kristiania.
- Solheim, S. 1940. Nemningsfordomar ved fiske. Det norske videnskapsakademi i Oslo.
- Strelow, H. 1633. Cronica Guthilandorum. Melchior Martzan, København.
- Strøm, H. 1762-66. Fysisk og oeconomic beskrivelse over Fogderiet Sundmør, beliggende i Bergens Stift i Norge. Sorøe.
- Sunding, P. 2005-2007. Barlind. Artikkel i Store norske leksikon. Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Unimus. u.d. Universitetsmuseenes arkeologiske samlinger www.unimus.no.